

**MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE**

***Naționalismul românesc în primul deceniu
postcomunist
(Rezumat)***

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Cipăianu Gheorghe

Doctorand:
Simion Constantin Adrian

Cluj Napoca

2014

CUPRINS

Capitolul I: Introducere

- 1.1. Tema, obiectivele și structura cercetării
- 1.2. Istoriografia problemei

Capitolul II: Naționalismul: concepte și interpretări

Capitolul III: Naționalismul regimului Ceaușescu – un precursor al naționalismului postcomunist

- 3.1. Forme de naționalism ale regimului Ceaușescu
- 3.2. Istorie și mituri naționaliste în timpul regimului Ceaușescu
- 3.3. Ceaușescu și naționalismul în armată
- 3.4. Cultură și naționalism în timpul regimului Ceaușescu
- 3.5. Regimul Ceaușescu și minoritățile
- 3.6. Naționalismul ceaușist și urmările sale

Capitolul IV: Societatea românească postcomunistă și modelele naționalismului

- 4.1. Naționalism și naționaliști
- 4.2. Românii despre ei înșiși - naționalismul etnic și patriotism local
- 4.3. Politicienii și „interesul național”
- 4.4. Naționalismul și economia

Capitolul V: Două subiecte sensibile: Basarabia și Transilvania

- 5.1. Problema Basarabiei
- 5.2. Chestiunea Transilvaniei

Capitolul VI: Majoritari și minoritari - „problema maghiară” și „problema rromă”

- 6.1. Comunitatea maghiară
- 6.2. „Problema rromă”

Capitolul VII: Intelectuali – cultură – naționalism

- 7.1. Intelectualii și naționalismul
- 7.2. Spațiul cultural și naționalismul
- 7.3. Ortodoxie – cultură – naționalism
- 7.4. „Naționalism bun” și „naționalism rău”
- 7.5. Multiculturalism și naționalism

Capitolul VIII: Biserica Ortodoxă Română - între „Biserică națională” și Biserică naționalistă

- 8.1. Biserica Ortodoxă Română și spațiul social-politic
- 8.2. Relațiile Bisericii Ortodoxe Române cu alte biserici sau culte
- 8.3. Biserica Ortodoxă Română – „Biserică națională”
- 8.4. Naționalismul ortodox și societatea românească postcomunistă

Capitolul IX: Neolegionarismul

- 9.1. Un model naționalist în practică - neolegionarismul
- 9.2. Reabilitarea legionarilor

Capitolul X: Europenitate și naționalism în România anilor '90

- 10.1. Percepția românilor despre Occident
- 10.2. Pro sau contra Occident – România ca victimă pentru străini
- 10.3. Religie și (anti)integrare europeană
- 10.4. Europenitatea românilor și ideea integrării europene
- 10.5. Relațiile României cu Uniunea Europeană în anii '90 – unele considerații

Capitolul XI: „Problema evreiască” reflectată în paginile revistei „România Mare” în perioada anilor 1990-2000

- 11.1. Evreii în România
- 11.2. Ideologia națională și „problema evreiască”
- 11.3. Negarea Holocaustului – formă de naționalism
- 11.4. PRM și Holocaustul
- 11.5. Evreii și comunismul
- 11.6. Evreii în lume
- 11.7. Evreul în societate

Capitolul XII: Personalitatea mareșalului Antonescu reflectată în paginile revistei „România Mare” în perioada anilor 1990-2000

- 12.1. Personalități ale istoriei naționale în revista „România Mare”
- 12.2. Ion Antonescu – din istorie în mitologie
- 12.3. Ion Antonescu – un model?
- 12.4. Mareșalul Ion Antonescu vs. Regele Mihai
- 12.5. Imaginea lui Ion Antonescu în societate

Concluzii

Bibliografie

Cuvinte cheie:

naționalism, istorie, regim politic, postcomunism, lideri politici, patriotism, interes național, regiune, minorități, cultură, religie, societate, Occident, europenitate, neolegionarism, multiculturalism, victimizare, reabilitare, holocaust, negaționism, publicații, partide politice, discurs.

Rezumat

Naționalismul românesc a fost și este o temă de cercetare care a generat și generează, încă, diverse controverse, atât la nivelul opiniilor autorilor care au tratat acest subiect, cât și la nivelul interpretărilor pe care cititorul, fie el avizat sau mai puțin avizat, le poate avea despre un astfel de subiect. De altfel, în general, naționalismul este și astăzi unul dintre fenomenele politico-sociale care naște abordări diverse în studiile care vizează istoria Europei în secolul XX. Iar aceasta se datorează și faptului că ideologia naționalistă încă mai exercită o atracție puternică, mai ales în perioade de criză. Orice discuție despre naționalism poate să fie ușor legată de conceptul de „națiune”. Sunt numeroase opiniile care consideră că, în general, fiecare națiune dezvoltă, cel puțin ca și stare de spirit, un naționalism propriu care există atâta vreme cât există acea națiune.

S-ar putea crede că aspecte de ordin naționalist în viața social – politică se pot găsi doar în anumite state europene, însă o analiză mai atentă ne duce la concluzia că naționalismul se întâlnește atât în țările foste comuniste, din estul continentului, cât și în țările cu tradiție democratică și liberală, din Vest. Se poate, de asemenea, constata că nu putem vorbi de un fenomen unitar numit „naționalism”, ci, mai degrabă, ar trebui să analizăm diverse *naționalisme*, care au apărut și s-au dezvoltat în contexte istorice diferite.

Astfel, în general, naționalismul se prezintă (încă de la apariția sa) ca un element de bază din ceea ce se poate numi „structura spirituală a unei națiuni”, care nu poate fi ignorat indiferent de istoria acelei națiuni. Poate și din acest motiv în literatura de specialitate, de multe ori termenul „naționalism” a suscitat anumite controverse, în condițiile în care în numeroare cazuri a fost subliniată ambivalența termenului, făcându-se distincția între naționalism „ofensiv” și „defensiv”, „democratic” - „antidemocratic”, „naționalism” - „neonaționalism” sau „naționalism” - „ultranaționalism”.

Pornind de aici se pot naște anumite întrebări: sunt naționalismul și națiunea două referințe obligatorii pentru lumea post-modernă și în special pentru Europa? sau: Se poate promova „un naționalism bun și decent” într-o lume marcată, azi, de globalizare? Unele abordări vizează un „naționalism luminat”, compatibil cu pluralismul și toleranța, pe principiul unei relații cauzale între patriotism și naționalism civic. O astfel de accepțiune ar putea fi luată în discuție în viitor, inclusiv pentru Europa de Est. Deocamdată se poate

considera că, în condițiile în care națiunile est-europene au fost supuse în timpul comunismului la o anihilare a conștiinței naționale, emergența naționalismelor în estul Europei după 1989 a fost un reflex defensiv la un anumit tip de amorfism. Dificultățile economice și confuzia politică de după 1989 au alimentat învierea extremismului naționalist. Acest curent a reapărut puternic în țările din fostul lagăr comunist în anii '90, iar România nu a făcut excepție.

De altfel, orice analiză a naționalismului românesc postcomunist poate avea limitele ei, atât prin prisma abordărilor autorilor, cât și pentru că, în general, abordările asupra naționalismului au, în sine, un anumit potențial de inexactitate. Fenomenul naționalist este unul extrem de complex deoarece are în prim-plan poporul (națiunea) și / sau țara (patria), nu de puține ori limita între naționalism și patriotism, de exemplu, fiind destul de firavă. Iar în cazul românesc lucrurile au fost și mai complicate atât datorită faptului că naționalismul a răspuns unei nevoi de omogenitate existente în societatea românească poscomunistă, cât și pentru că naționalismul românesc a avut o tipologie specifică, destul de complexă.

Pornind de la aceste premise, scopul general al lucrării l-a reprezentat analiza evoluției naționalismului în România anilor '90. Iar din acest scop au izvorât și o serie de obiecte specifice, care au fost urmărite de-a lungul capitolelor lucrării. Dintre aceste obiective putem aminti:

- analiza naționalismului și a principalelor abordări asupra sa,
- prezentarea unei scurte istorii a naționalismului românesc în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea,
- analiza contextului în care s-a dezvoltat naționalismul românesc după 1989,
- tipurile naționalismului românesc postcomunist,
- influența partidelor naționaliste pe scena politică și în societatea românească postdecembrisă,
- manifestări naționaliste în diverse instituții (bisericească, armată, instituții de ordin cultural, instituții ale statului etc.),
- reapariția naționalismului de factură legionară,
- manifestările de tip antinaționalist,
- analiza naționalismului în raport cu tentația proeuropeană,

- realizarea unor studii de caz privind existența naționalismului în societatea românească postcomunistă.

Sursele folosite pentru realizarea lucrării, așa după cum o arată și bibliografia acesteia, au fost de mai multe feluri: documente ale unor instituții diverse, documente ale unor partide politice, enciclopedii, studii și articole (din ziare și reviste), surse internet, anchete de istorie orală, cercetări sociologice, surse bibliografice generale sau speciale ș.a.m.d. Există, în general, două categorii de lucrări care au avut în vedere problema: cele generale, în care problema naționalismului românesc postcomunist a fost atinsă cel puțin tangențial (și aici discutăm mai ales de acele lucrări care au în vedere istoria României postdecembriste¹) și cele care tratează problema în mod special, între acestea un loc aparte avându-l cele ale lui Tom Gallagher, Gabriel Andreescu, Andrei Roth, Lucian Boia, Magyari-Vincze Enikő, George Voicu etc. De asemenea, între cele două mari categorii plasăm și o alta, și anume cea a lucrărilor care dedică un capitol sau mai multe naționalismului românesc, în contextul analizei naționalismului în general. Iar aici amintim lucrările unor autori precum Peter Sugar, Tomasz Kamusella, Paul Sabourin, Michael Shafir² ș.a.

De asemenea, mai trebuie amintit faptul că am optat pentru o structurare cât mai sistematică a cercetării tocmai pentru a putea fi prezentate cât mai bine diversele aspecte ale naționalismului românesc postcomunist. Am considerat că o astfel de structurare (pe capitole și subcapitole) este necesară pentru a fi cât mai explicit conținutul lucrării, iar concluziile să poată fi cât mai ușor înțelese și, dacă este cazul, comentate. În ceea ce privește concluziile, atât cele de capitol, cât și cele generale, acestea au fost realizate pe baza analizelor prezentate de-a lungul cercetării, dar și pe baza unor abordări comparative (de exemplu, evoluția discursului naționalist sau schimbarea acestui discurs de la începutul până la sfârșitul anilor '90). Respectivul concluzii urmăresc să expliciteze problemele dezbătute în fiecare capitol, în condițiile în care am încercat în prezenta lucrare o prezentare a evoluției naționalismului ținând cont de caracteristicile și problemele legate de specificul acestuia în spațiul românesc postcomunist.

În ceea ce privește structura efectivă a lucrării, aceasta cuprinde mai multe capitole.

¹ Putem da exemple precum cărțile lui Vladimir Pasti, Alina Mungiu-Pippidi, Vasile Stan etc. Vezi rubrica „Lucrări generale” din *Bibliografie*.

² A se vedea rubrica „Lucrări speciale” din *Bibliografie*.

În primul capitol al prezentei lucrări, *Introducere*, am prezentat ideea de la care am pornit, și anume aceea de a realiza o lucrare în care să fie urmărită evoluția naționalismului românesc postcomunist în anumite domenii. Am pornit de la faptul că naționalismul este complex și poate influența decizii în domenii variate: politică, economie, cultură, religie ș.a.m.d. Am constatat că în România, ca de altfel în întreaga Europă Central-Răsăriteană, după 1989 naționalismul a fost puternic, el manifestându-se atât la nivelul populației cât și la nivelul liderilor politici (cazuri ale unor lideri precum Corneliu Vadim Tudor, sau Gheorghe Funar, sunt bine cunoscute și nu au fost singulare). Pornind de la aceste premise am încercat o prezentare cât mai imparțială a evoluției naționalismului în România după 1989, având în vedere efectele sale negative. În prezenta lucrare au fost abordate mai mult aspecte care au vizat prezența elementelor de tip naționalist în domenii precum societate, cultură, religie sau relații interetnice. În ceea ce privește istoriografia problemei, putem spune că, în general, autorii care au mai tratat, într-o formă sau alta, această problemă a naționalismului românesc de după 1989, au ajuns la concluzii multiple, una dintre ele, care poate fi considerată comună tuturor, fiind aceea că naționalismul românesc post-comunist nu a fost un element nou apărut după evenimentele din decembrie 1989, ci el a continuat, sub diferite forme, elemente ale naționalismului interbelic și/sau din timpul perioadei ceaușiste.

În capitolul *Naționalismul: concepte și interpretări* am prezentat, în linii mari, modul în care naționalismul a fost explicat de unii dintre cei mai cunoscuți autori în domeniu, fie ei români (Gabriel Andreescu, Dinu Bălan, Simona Nicoară, Cristian Preda, Cătălin Turliuc, Alexandru Zub ș.a.) sau străini (Benedict Anderson, Georges Burdeau, Richard G. Fox, Ernest Gellner, Eric J. Hobsbawm, Andre W. M. Gerrits, Ellie Kedourie, James G. Kellas, Hans Kohn, Michael Mann, Anthony D. Smith etc.). În privința acestora din urmă, am analizat, mai ales viziunile privind acest subiect, existente în spațiul istoriografic anglo-saxon sau în cel francez, în condițiile în care principalele abordări privind naționalismul și explicațiile privind evoluția acestuia vin din aceste spații culturale și istoriografice. Chiar dacă nu există o definiție completă și general acceptată a naționalismului, accepțiunea de astăzi diferă de modul în care naționalismul era văzut în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Astfel, naționalismul este considerat a fi o doctrină politică bazată pe apărarea (de multe ori exagerată) a drepturilor și aspirațiilor naționale, cumulată cu manifestări de apreciere excesivă a tot ceea ce

aparține propriei națiuni și, în paralel, de eliminare a tot ceea ce este alogen, urmărindu-se întreținerea izolării și atârțarea neîncrederii și urii între diferite naționalități, prin xenofobie³ și șovinism⁴. Capitolul se vrea a fi și unul de explicare a unor concepte cu care s-a operat de-a lungul cercetării. De asemenea, am constatat că naționalismul românesc a fost și este o temă de cercetare care a generat și generează, încă, diverse controverse, atât la nivelul opiniilor autorilor care au tratat acest subiect, cât și la nivelul interpretărilor pe care cititorul, fie el avizat sau mai puțin avizat, le poate avea despre un astfel de subiect. Iar analiza evoluției naționalismului românesc de după anul 1989 este o temă care se poate înscrie în acest cadru al abordărilor diferite și uneori, chiar, contradictorii.

Analiza naționalismului românesc din primul deceniu postcomunist nu poate să nu țină cont de modul în care fenomenul naționalist a fost prezent în societatea și în politica românească înainte de 1989, mai exact în perioada regimului ceaușist. Iată de ce capitolul *Naționalismul regimului Ceaușescu – un precursor al naționalismului postcomunist* este capitolul în care este prezentată o evoluție a naționalismului, și a principalelor sale teme, înainte de 1989, mai ales că unele dintre acele teme au fost reluate în spațiul public românesc în perioada 1990 – 2000. În condițiile în care există o destul de bogată bibliografie cu privire la regimul ceaușist, și implicit a naționalismului comunist al respectivului regim, am încercat să prezentăm unele dintre cele mai importante abordări existente în literatura de specialitate asupra temelor naționalismului ceaușist și concluzii asupra respectivelor abordări. În general, autorii care s-au ocupat de studierea perioadei lui Nicolae Ceaușescu au considerat că acesta a moștenit o linie naționalistă de la predecesorul său, Gheorghe Gheorghiu Dej, căreia i-a dat noi conotații. Se poate afirma, fără riscul de a greși, faptul că naționalismul a fost în perioada lui Nicolae Ceaușescu un aspect de politică internă și externă preluat din perioada anterioară și „îmbogățit” în conformitate cu ideologia oficială. Se consideră, în general, că aspecte naționaliste au fost remarcate în diverse domenii: economie, politică externă, învățământ, relațiile cu minoritățile, cercetarea istorică, întreținerea cultului personalității etc. S-a pus, de asemenea, accent pe relația între ideologia comunistă și elementele naționaliste

³ Frica și / sau ura față de străini și de necunoscut.

⁴ Atitudine politică ce constă în afirmarea superiorității propriei națiuni asupra altora, în manifestarea intoleranței naționale și în propagarea exclusivismului național și care are ca scop atârțarea vrajbei naționale și a urii între popoare sau între naționalități conlocuitoare.

promovate de regimul comunist de la București. Naționalismul era un instrument excelent pentru regimul comunist pentru a-și legitima autoritatea în fața populației, și de a obține sprijinul acesteia. De asemenea, am constatat că problemele create de naționalismul românesc nu s-au limitat la momentul căderii regimului lui Ceaușescu, pentru că naționalismul a supraviețuit (sub diferite forme) și după 1989. Unele dintre elementele specifice naționalismului comunist, sau celui interbelic, au fost prezente destul de puternic în viața culturală, socială, politică și economică din România postcomunistă, având efecte negative asupra evoluției țării spre o democrație puternică.

De-a lungul capitolului *Societatea românească postcomunistă și modelele naționalismului* am încercat să vedem modul în care naționalismul a fost prezent în spațiul public în anii '90, care au fost principalele teme de ordin naționalist abordate, percepția românilor privind naționalismul, prezența acestuia în domenii foarte importante, precum cel economic ș.a.m.d. România primului deceniu postcomunist a fost o țară aflată într-o continuă transformare și căutare a unui drum propriu de dezvoltare. Perioada totalitară nu avea cum să nu lase urme adânci în societate, fapt pentru care subiectul analizei societății românești de după 1989 a fost unul complex. Analistii⁵ vorbeau despre faptul că societatea românească a fost marcată de evoluția naționalismului, pe un fundal dominat de diverse aspecte: fragilitatea vieții politice și a regimului democrației parlamentare, civismul destul de scăzut al unei părți a populației, încrederea limitată a populației în instituțiile statului și în partidele politice, constrângerile interne și externe cărora societatea și liderii ei trebuie să le găsească soluții, opțiunile majore ale românilor în privința accepțării mesajelor naționaliste etc. Analiza stabilește, în acest capitol, diversele tipuri de naționalisme (diferențiat chiar și pe zone geografice), dar și mediile din societatea românească în care naționalismul a fost popular și care l-au propagat: foști securiști „patrioți”, ofițeri în rezervă, intelectuali necompetitivi, foști activiști de partid de dinainte de 1989. Sunt prezentate inclusiv aspecte care au vizat naționalismul economic și diverse sloganuri: stoparea vânzărilor din economie, renaționalizarea marilor întreprinderi economice, prestarea obligatorie a muncii „pentru ca nimeni să nu se poată plânge că vrea să muncească și nu are unde”, reîntoarcerea la modelul economic național-comunist, interzicerea vânzării pământului

⁵ Apud Constantin Schifoneț, *Europeneizarea societății românești și mass-media*, Editura Comunicare.ro, București, 2011, p. 32.

Vezi și: <http://www.europenizare.ro/imagini/Europenizarea.pdf>; data accesării: 29.05.2013.

către străini, „apărarea” în fața străinilor care, sub masca investițiilor în economie, ar fi venit să „colonizeze” România, intervenția cât mai masivă a statului în economie pentru protejarea categoriilor defavorizate, regândirea procesului de privatizare, promovarea doar a investițiilor făcute de români, repatrierea sumelor de bani depuse de români în bănci străine etc. De asemenea, analiza a avut în vedere și modul în care liderii naționaliști s-au raportat la temele naționaliste și modul în care ei conștientizau tot mai bine faptul că puteau să se folosească în scop electoral de speranțele și frustrările românilor de rând, care se simțeau neglijați, sau chiar folosiți, de politicieni. În aceste condiții, naționalismul oferea grupurilor sociale dezorientate o structură social-politică în care să se poată regăsi și să se rupă, oarecum, de existența cotidiană, care era de multe ori destul de dură.

Problema Basarabiei și a „fraților de dincolo de Prut”, dar și obsesiile naționaliste privind Transilvania, sunt cele două mari aspecte care sunt tratate (alături și de altele, evident) în capitolul *Două subiecte sensibile: Basarabia și Transilvania*. Chestiunea Transilvaniei a fost legată atât de relațiile dintre populația majoritară românească și minoritatea etnică maghiară, cât și de relațiile României cu Ungaria. De asemenea, relațiile între România și Republica Moldova și situația Basarabiei și a „fraților de dincolo de Prut” a fost una dintre importantele teme de ordin sentimental existente în spațiul social – politic al României anilor '90. A fost vorba de o temă care s-a aflat mai mereu la limita între abordările de tip patriotic și cele de tip naționalist. Nu în ultimul rând, au fost avute în vedere și elemente care vizau considerarea diferită, în Basarabia și România, a caracterului populației, a limbii din zonă și posibilului ei viitor și exploatarea subiectului de către naționaliști. Totodată, analiza arată cum majoritatea subiectelor sensibile privind Transilvania au fost prezente în discursul naționalist poscomunist. Astfel, s-a avut în vedere instrumentarea subiectului de către naționaliști, instrumentarea sentimentelor și a spaimelor moștenite din trecut (unele din perioada interbelică, iar altele din timpul regimului comunist: ungurii erau văzuți ca subminatori, agresivi, dușmănoși, scopul lor fiind ruperea Transilvaniei din cadrul României). Din păcate, succesul partidelor naționaliste românești (spre pildă Partidul România Mare) s-a bazat și pe anumite cerințe inoportune ale reprezentanților politici ai comunității maghiare, și ne referim aici în special la UDMR.

Urmează capitolul intitulat *Majoritari și minoritari – „problema maghiară” și „problema rromă”*, în care am realizat o prezentare a evoluției relațiilor între românii majoritari și minorități în general, dar mai ales între români și principalele două etnii minoritare (maghiarii și rromii). De asemenea, am avut în vedere și modul în care diverși autori din domenii diferite (istorie, jurnalism, științe politice, sociologie ș.a.) au abordat aceste subiecte și și-au prezentat viziunile pentru viitor în privința acestui subiect. Într-o țară (România), care după 1990 avea peste 10% cetățeni aparținând minorităților naționale, tentațiile naționalist – xenofobe au existat la diverse niveluri ale societății, existând inclusiv anumite situații de conflicte interetnice. De asemenea, în diverse apariții publice, unii dintre oamenii politici de orientare naționalistă au avut tendința de a blama minoritățile etnice pentru diverse evenimente sau perioade nefaste din istoria țării și / sau pentru greutățile prin care trecea România în anii '90. Iar în acest context al blamărilor, ungurii, rromii (dar și evreii) au fost minoritățile naționale cel mai des atacate. Acest fapt se baza și pe anumite percepții existente în societatea românească, în primul deceniu postcomunist, referitoare la minorități. De exemplu, unele sondaje⁶ arătau că între persoanele pe care românii le-ar fi dorit ca vecini (altfel spus, persoane aflate în imediata apropiere și cu care să relaționeze zilnic), maghiarii ocupau o pondere de 66%, evreii de 65%, iar rromii de 27%. Totodată, în general în România primului deceniu postcomunist s-au manifestat destul de mult relații bazate pe o atitudine etnicistă, care apare în forme specifice atât la populațiile majoritare, cât și la cele minoritare. În acest context, situația principalelor două minorități naționale din România în primul deceniu postcomunist a fost diferită. Dacă în cazul maghiarilor era vorba de o comunitate etnică care știa cum să-și promoveze identitatea națională și cum să-și ceară drepturile, în cazul rromilor era, mai degrabă, vorba de o comunitate etnică care trebuia mai întâi să-și rezolve problemele cu care se confruntau majoritatea membrilor săi: sărăcia, o stare de cultură și civilizație precară, o situație sanitară la limita acceptabilului, probleme cu delincvența ș.a.m.d. Tocmai de aceea modul în care majoritarii români s-au raportat la cele două minorități etnice a fost diferit, iar problemele interetnice au avut, fiecare în parte, specificitatea lor. Faptul a fost influențat și de o realitate des întâlnită în România anilor '90 (mai ales în

⁶ *Barometrul de opinie publică FSD - Noiembrie 2000*, Centrul de Sociologie Urbană și Regională – CURS, București, 2000, p. 40.

Vezi www.soros.ro/ro/program_articol.php?articol=107; data accesării: 19.04.2013.

prima parte a perioadei) – naționaliștii au utilizat discursul antiminoritar ca sursă de legitimare (mai ales în competiția politică), dar au reușit și să promoveze destul de bine ideea conform căreia națiunea română era a celor care aveau „sânge românesc”. De aici au izvorât o mare parte din atitudinile discriminatorii existente într-o anumită parte a societății românești față de romi și unguri. Totuși, mai ales spre finalul primului deceniu postcomunist, s-a constatat că societatea românească tindea tot mai mult spre modele europene și în privința situației minorităților, iar abordările privind această problemă erau dintre cele mai diverse. Dacă naționaliștii se declarau clar împotriva promovării drepturilor minorităților, au existat și viziuni democratice. Unele dintre acestea au fost considerate futuriste, dar în timp, unele dintre idei aveau să-și găsească aplicabilitate.

Intelectuali – cultură – naționalism, după cum arată și titlul, este capitolul în care am abordat problema existenței naționalismului în cultura românească postdecembristă. Pentru această parte a lucrării am ales, ca principale surse, diverse publicații în care au apărut articole în care se promovau idei de tip naționalist, dar și cărți scrise de autori cu viziuni naționaliste. Nu am omis nici disputele între intelectualii români privind subiectul naționalismului, sau cele privind multiculturalismul și învățământul în limbile minorităților naționale (în special cea maghiară). După cum am constatat, un subiect atât de atractiv precum naționalismul nu putea să nu intre în atenția intelectualilor români după 1989, problema naționalismului fiind tratată sub diverse aspecte, atât în privința perioadei anterioare anului 1989, cât și a celei ulterioare. Fie că a fost vorba de literatură, istoriografie, sociologie, economie etc., subiectul a fost larg dezbătut și chiar s-au iscat adevărate polemici. De exemplu, așa după cum arăta Laurențiu Ulici⁷ una dintre aceste polemici s-a iscat în jurul termenilor de „național” și „european”, fiind prezentate diferite luări de poziție ale unor intelectuali români și considerații legate de polemica lor. În condițiile în care abordările naționalismului erau destul de diferite, această polemică putea fi catalogată ca una între grupări de tipul „autohtoniști” și „europeniști”. Peste ani, Dinu Bălan, analizând problema⁸, avea să constate că aceste tipuri de polemici își aveau originea și într-o insuficientă distincție între „identitatea națională” (considerată a fi benefică, legitimă, având ca scop păstrarea specificului național) și „naționalismul”

⁷ Laurențiu Ulici, „Național și european – addenda la o polemică”, în Gabriel Andreescu (coord.), *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 73.

⁸ Dinu Bălan, „Etnie, etnicitate, națiune și naționalism: câteva precizări terminologice”, în *Codrul Cosminului*, nr. 12, 2006, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, p. 103.

(catalogat drept antidemocratic și caracterizat prin etnocentrism, xenofobie și tendința spre etnocratie). Subiectul abordărilor naționaliste a fost regăsit în cultură, în educație, în istoriografie etc., în condițiile în care societatea românească nu era încă pregătită pentru o abordare civico-liberală a relațiilor etno-culturale, ci era, mai degrabă, o societate orientată spre etnocentrism⁹. Cu toate acestea, majoritatea intelectualilor români erau conștienți deja, la finalul primului deceniu postcomunist, de faptul că acceptarea și promovarea multiculturalității reprezenta o condiție esențială a intrării României în structurile culturale, dar și economice și politice ale Europei. De asemenea, treptat, românii au început să înțeleagă și ei faptul că atitudinea față de conaționali, față de minorități, dar și față de ceilalți europeni poate face parte din identitatea națională.

Următorul capitol este *Biserica Ortodoxă Română - între „Biserică națională” și Biserică naționalistă*. Este unul dintre cele mai consistente capitole, bazat în special pe cercetarea unor surse de ordin publicistic (în mod deosebit publicații ale structurilor Bisericii Ortodoxe Române). În acest capitol am încercat să vedem modul în care naționalismul s-a putut regăsi în cadrul B.O.R., în primul deceniu postcomunist, având în vedere câteva aspecte principale, precum: analizarea relațiilor Bisericii cu spațiul social-politic, cu accent pe spectrul politic naționalist, examinarea modului în care naționalismul a influențat, sau nu, contactele Bisericii Ortodoxe Române cu alte Bisericii, identificarea surselor de legitimare a Bisericii Ortodoxe Române ca „Biserică națională” ș.a.m.d. În condițiile în care, după căderea comunismului, Biserica Ortodoxă Română a revenit în atenția multora, ca instituție de mare importanță, analiza evoluției ei a fost uneori impregnată de prejudecăți. Și aceasta și pentru faptul că, în general, tot ce ține de religios ca parte inseparabilă a identității individuale și colective, devine, în timp, discutabil și contestabil. Schimbările survenite după 1989 au făcut ca pentru Biserică să apară probleme și provocări noi. Biserica și armata ocupau, în această ordine, primele două locuri în topul încrederii românilor. În primul deceniu postcomunist Biserica a fost instituția în care românii aveau cea mai mare încredere. În cadrul ierarhiei B.O.R. s-au discutat atât revenirea la structurile anterioare instaurării comunismului, cât și activitatea

⁹ Andrei Roth considera că viziunea etnocentristă pretinde a apăra specificitatea culturii naționale proprii de eventuale influențe externe care să o denatureze. În realitate, mai spunea Roth, nicio cultură națională nu poate fi considerată „pură”. Niciuna nu s-a constituit și nu s-a dezvoltat în chip total autarhic, iar „puritatea” unei culturi naționale este o ficțiune care nu diferă foarte mult de ficțiunea „purității sângelui”, în cazul popoarelor. (Andrei Roth, *Naționalism sau democratism?*, Editura Pro Europa, Târgu Mureș, 1999, p. 245).

Bisericii Ortodoxe Române în noul context social-politic. S-au intensificat relațiile cu românii ortodocși din Basarabia; mai mult, Patriarhul Teoctist a luat o decizie foarte importantă: aceea de a sprijini reactivarea, în 1992, a vechii Mitropolii a Chișinăului, sub jurisdicția Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. În iunie 1992 Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a canonizat anumiți sfinți „naționali”: cuvioșii monahi Gherman din Dobrogea, Ioan de la Prislop, Daniil Sihastrul de la Voroneț, domnitorul Ștefan cel Mare ș.a. Capitolul surprinde și analiza manifestărilor naționaliste ale Bisericii Ortodoxe Române, fiind descrise demersurile unor ierarhi, organizații sau publicații religioase privind identificarea românismului cu ortodoxia, sau relațiile tensionate cu greco-catolicii. Deosebindu-se de naționalismul politic, unul șovin și chiar isteric în unele cazuri, naționalismul ortodox a folosit un discurs mai decent, care aprecia libertatea de conștiință, făcea apel la anumite valori victimizate în timpul regimului comunist și se intersecta cu marile motivații ale experienței religioase. Acest tip de naționalism, uneori autoritar, utiliza o propagandă subtilă bazându-se mult pe elemente care țineau de domeniul iraționalului și pe sentimentalisme.

Capitolul *Neolegionarismul* prezintă cititorului două aspecte foarte importante. Primul dintre ele se referă la ce a fost neolegionarismul și faptul că un aspect interesant al naționalismului din primul deceniu poscomunist a fost apariția unor grupări care aveau ca model Legiunea Arhanghelului Mihail, din perioada interbelică. În mod generic, ele au fost catalogate ca „neolegionare”. Unele dintre ele, chiar s-au declarat ca și continuatoare ale Mișcării Legionare și principiilor promovate de liderul acesteia, Corneliu Zelea Codreanu. Totodată, unele dintre grupările neolegionare au beneficiat de susținere din partea unor vechi adepți ai legionarismului, aflați peste hotare, sau a unora care făceau diverse afaceri în România. Cel de-al doilea aspect are în vedere încercările de reabilitare ale legionarilor interbelici realizate după 1990 în diverse publicații, cărți sau apariții publice ale neolegionarilor sau ale unor lideri naționaliști postcomuniști. Deși unele grupări neolegionare au dobândit o anumită popularitate (mai ales printre tineri) și au formulat proiecte politice (cu viziuni naționaliste și chiar antisemite), unii autori¹⁰ considerau că neolegionarismul postcomunist a fost unul „anemic” și care s-a rezumat destul de mult la acțiuni specifice, mai degrabă,

¹⁰ Dan Pavel, „Neolegionarismul și reînvierea societății civile”, în <http://www.corectnews.com/politics/opinii/neolegionarismul-si-reinvierea-societatii-civile>; data accesării: 25.11.2010.

organizațiilor care corespundeau societății civile. Fapt este că unele dintre grupările considerate neolegionare de după 1990, s-au coagulat în mișcări care, deși nu au fost puternice din punct de vedere politic (așa cum a ajuns să fie Garda de Fier spre finalul perioadei interbelice), au găsit modalități de a activa legal, au avut publicații (sau membrii lor au publicat destul de constant în diverse reviste cu tente naționaliste) și au fost destul de vizibile în spațiul public.

În cel de al zecelea capitol, *Europenitate și naționalism în România anilor '90*, am abordat probleme legate de cât de mult naționalismul a reprezentat o piedică în calea României spre apropierea de structurile euroatlantice, dar și percepțiile românilor despre Occident și dualitatea naționalism – europenitate. Valorile europene, foarte mult discutate după 1990, așa după cum arătau și unii autori, nu erau compatibile cu elemente anterioare momentului 1989, precum subordonarea de tip totalitar a societății față de stat, sau cea a individului față de societate¹¹. După 1990, s-a pus în discuție și în societatea românească faptul că libertatea de opțiune și supremația democrației și a valorilor europene, trebuia să fie deasupra oricărui „ism” (comunism, extremism, naționalism etc.), considerat a fi îngust și arbitrar. Apropierea de Occident a fost însă, nu de puține ori, îngreunată și de chestiuni interne, precum naționalismul, în condițiile în care, mai ales în campaniile electorale, liderii politici (fie ei de la putere, ori din opoziție) au uzat de arma electorală reprezentată de populism și naționalism și nu au dat impresia că ar fi vrut să elimine prea curând, din discursul lor, elementele specifice demagogiei naționaliste. În condițiile în care percepția românească asupra Occidentului a fost foarte diversificată, analiza a avut în vedere antioccidentalismul răspândit în mase și manifestat sub diverse forme. Acel antioccidentalism a alimentat apetitul naționalist al unor formațiuni politice și instituții, România fiind prezentată ca victimă a complotului internațional, principalii dușmani fiind ungurii și evreii. Comentând atitudinea antioccidentală a românilor în prima jumătate a anilor '90, Ruxandra Trandafiroiu arăta că acea atitudine avea rădăcini în unele „mituri” care otrăveau mentalitatea colectivă a românilor¹²: „Europa îi disprețuia pe români, considerându-i naționaliști și incapabili de democrație”; „guvernele românești erau incompetente și nu urmăreau interesul național”; „exista un complot iudeo-masonic, sau

¹¹ Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției*, Editura Diogene, București, 1995, p. 62-63.

¹² Ruxandra Trandafiroiu, „Integration and Nationalism – a Symbolic Reconfiguration of Europe”, în Ovidiu Pecican (ed.), *Romania and the European Integration*, European Studies Foundation Publishing House, Cluj Napoca, 1999, p. 136-137.

unul catolic, contra României”; „vesticii erau invidioși pe trecutul glorios al românilor” ș.a.m.d. Totodată, un rol important în opțiunile privind integrarea euro-atlantică a României l-a avut și naționalismul ortodox. Totuși, se poate spune că, treptat, pentru români, integrarea în structurile Uniunii Europene a ajuns să treacă de la stadiul de deziderat la cel de proiect din ce în ce mai accesibil. Relația României cu Uniunea a fost privită de unii analiști atât prin prisma reformelor, cât și prin analiza procesului de transformare a societății românești, în general. Mai ales din anul 2000, aproape că nu s-a mai pus problema „dacă” România va deveni membră a Uniunii Europene, ci „când” urma să se întâmple acest fapt. Chiar dacă, în anumite situații atitudinile românilor referitoare la integrarea europeană mai păstrau doze de naționalism antioccidental, atât în sfera politică, cât și în spațiul public s-a vorbit tot mai mult de finalitatea procesului de integrare, considerat atât viziune, cât și o provocare.

Urmează parte de lucrare care cuprinde studiile de caz, mai exact două astfel de studii. Acestea vizează modul în care una dintre cele mai importante publicații naționaliste de după 1990, revista „România Mare”, a reflectat „problema evreiască” și personalitatea mareșalului Ion Antonescu, în primul deceniu postcomunist. Revista „România Mare”, publicație oficială a Partidului România Mare, înființată la 9 iunie 1990, la puțin timp după evenimentele din decembrie 1989 care au dus la căderea regimului comunist din România, reflectă în paginile sale atât evenimentele petrecute în ultimul deceniu al secolului trecut, cât și probleme mai vechi cu care s-a confruntat societatea românească.

În privința primului subiect, se poate afirma că revista „România Mare” a avut o atitudine clar antisemită în ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Naționalismul, ba chiar ultranaționalismul partidului pe care îl reprezenta, xenofobia, antioccidentalismul și, mai ales, antiamericanismul, la care poate fi adăugat șovinismul au contribuit din plin la această situație. Evreii au fost de multe ori prezentați ca și conspiratori, ca și întrupare și sursă a răului, ei stând în spatele multor acțiuni antiromânești promovate atât în țară, cât mai ales în străinătate, și în special în Occident. Chiar dacă în România anilor '90 evreii aproape că au dispărut (la recensământul din 2002 au mai fost identificați doar 5785 de evrei, adică un procent de 0,026% din totalul populației), atitudinea antisemită a publicației „România Mare” poate fi explicată printr-o continuitate de percepție

(negativă) a evreului în societatea românească, dar și printr-un antisemitism latent, prezent încă în societatea românească de după 1989.

În ceea ce privește al doilea subiect, se poate spune că omagierea diverselor personalități din istoria României a reprezentat o formă a naționalismului revistei „România Mare”, în ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Astfel, în paginile sale a fost alocat un spațiu considerabil comemorării acestor personalități, fie atunci când s-au împlinit un număr rotund de ani de la realizările lor cele mai însemnate, fie legat de naștere sau de moarte. Având în vedere strict personalitatea mareșalului Ion Antonescu, putem spune că publicația „România Mare” l-a prezentat pe acesta, mai tot timpul, ca pe un erou național și l-a discolpat de acuzația de criminal de război în toată perioada anilor '90 și a continuat să o facă și după anul 2000. De asemenea, publicația PRM-ului a reliefat aspectele pozitive ale atitudinii mareșalului Ion Antonescu față de evrei. Astfel, s-a scos des în evidență faptul că Antonescu a sprijinit emigrarea evreilor în Palestina, că a avut o politică protectoare față de minoritatea evreiască, ba chiar că închiderea acestora în lagărele din Transnistria a contribuit la salvarea lor, fiind astfel feriți să cadă în mâinile germanilor. Pe de altă parte, însă, a fost omis faptul că în această provincie dintre Bug și Nistru peste 80% dintre ei au fost exterminați ori au fost răpuși de boli sau de inaniție. Astfel, se poate spune că prezentarea mareșalului Ion Antonescu de către revista „România Mare” ca un erou național este umbrită de postura sa de criminal de război, întrucât mareșalul a fost și una și alta. Probabil una dintre cele mai bune explicații, referitor la modul în care a fost perceput mareșalul Ion Antonescu, a oferit-o istoricul Lucian Boia: „Depinde cu ce balanță cântărim. Ne-am obișnuit ca tot ce este «național» (ideologia națională, eroii naționali) să aibă doar conotații pozitive; națiunea a justificat însă și războaiele, și excluderea «celorlalți». Echivocul condiției lui Antonescu coresponde echivocului însuși al proiectului național, împins uneori la limitele lui extreme”¹³.

La finalul lucrării am considerat ca fiind absolut necesară redactarea unui capitol special de *Concluzii* ale întregii cercetări. Astfel, am constatat că în România anilor '90 manifestările cu caracter naționalist au fost relativ numeroase. Adepții naționalismului s-au regăsit în mai toate generațiile și în mai toate categoriile sociale, profesionale sau

¹³ Lucian Boia, Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 9.

educaționale. Prin asocierea sa cu antioccidentalismul, antidemocratismul, antimodernismul, naționalismul s-a dovedit a fi o pervertire a conștiinței naționale, iar naționaliștii, deși afirmau că erau în slujba „interesului național”, de multe ori mai degrabă au subminat, prin acțiunile lor, acest interes. Nu de puține ori, atât în societate cât și în discursul public sau politic, limita între patriotism și naționalism, de exemplu, era destul de greu de sesizat. Acest fapt se datora și denaturării patriotismului în perioada comunistă. Nu trebuie neglijat nici faptul că în societatea românească postcomunistă percepția distinctivă a naționalismului față de patriotism nu era foarte răspândită, iar tentația de a plasa naționalismul și patriotismul pe același palier era destul de comună. Ambele aveau legătură cu trecutul, fiind orientate către mituri istorice și modele politice care nu se puteau regăsi într-o societate în care democrația, orientată spre prezent și viitor, începea să prindă contur tot mai puternic. Pe de altă parte, societatea românească a începutului anilor '90 era una foarte limitată nu doar material, ci și civic și moral. Iar în configurația politică a României postcomuniste, naționalismul a constituit una din notele politico-ideologice definitorii ale mișcărilor extremiste, fie ele de stânga (precum Partidul România Mare) sau de dreapta (așa cum au fost grupările de sorginte neolegionară). Astfel, naționalismul a fost adoptat de mai multe partide fățiș și explicit naționaliste (dintre care cele mai cunoscute au fost PRM și PUNR), precum și de o seamă de partide și organizații considerate neolegionare, dar care nu au reușit niciodată să ajungă în Parlament. Totodată, atracția față de naționalism a evoluat în mod diferit, ea reflectând de multe ori nemulțumiri și frustrări sociale datorate greutăților tranziției. Nu în ultimul rând naționalismul a exprimat inclusiv nevoia societății românești de a găsi o soluție care să limiteze șocuri sociale și economice, determinate de trecerea de la totalitarismul comunist, care a avut urmări în tendințe postcomuniste de a conserva vechile structuri anterioare anului 1990, către democrația de tip occidental, considerată modelul spre care România trebuia să se îndrepte.

BIBLIOGRAFIE

I. Documente publicate

- Barometrul de opinie publică FSD - Noiembrie 2000*, Centrul de Sociologie Urbană și Regională – CURS, București, 2000.
- De la Essen la Cannes. Itinerariul strategiei românești de integrare europeană*, Editura Academiei, București, 1995.
- Griffiths, Stephen Iwan, *Nationalism and Ethnic Conflict. Threats to European Security. SPRI Research Report No. 5*, Oxford University Press, 1993.
- Legea 51/1991 privind siguranța națională a României* - www.sri.ro/fisiere/legislatie/Legea51.pdf.
- Lista tratatelor bilaterale încheiate de Republica Moldova* - www.mfa.gov.md/img/docs/lista_tratate_bilaterale.pdf.
- Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 31/2002* – www.clr.ro/rep_htm/OUG31_2002.htm.
- Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, ediție prefăcută și îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, vol. I, Editura Saeculum I.O., București, 1996.
- RAPORT: Referitor la îndeplinirea atribuțiilor ce revin, potrivit legii, Serviciului Român de Informații, pentru realizarea siguranței naționale: octombrie 1993 – septembrie 1994* - www.sri.ro/fisiere/rapoarte/raport94.pdf.
- RAPORT: Referitor la îndeplinirea atribuțiilor ce revin, potrivit legii, Serviciului Român de Informații, pentru realizarea siguranței naționale: octombrie 1994 – septembrie 1995* - www.sri.ro/fisiere/rapoarte/raport95.pdf.

II. Periodice

- Adevărul de duminică* (1990).
- Baricada* (1995).
- Biserica Ortodoxă Română* (1990 – 2000).
- Biserica Ortodoxă. Revista Sfintei Episcopii a Alexandriei și Teleormanului* (2000).
- Cotidianul* (2000).
- Cuvântul* (1999).
- Curentul* (2001).
- Dilema* (1999).
- Evenimentul zilei* (1995 – 1997).
- Europa* (1995).

Gândirea, Serie nouă (1993, 1995, 1996, 2000).
Jurnalul Național (2000).
Monitorul Oficial (1990 – 2002).
Observator cultural (2002).
Opinia (1992).
Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române (1993, 1994, 1995, 2000).
Prea Sfințitul Gherasim, Episcopul Râmnicului, la 90 de ani (2004).
Polis (1994 – 1999).
Puncte cardinale (1991 – 2000).
Renașterea. Publicația de spiritualitate creștină a Sfintei Episcopii a Râmnicului (1999).
Renașterea. Revista Arhiepiscopiei Clujului (1999).
Revista 22 (1990 – 2000).
Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei (1997, 2000).
România liberă (1990 – 1991).
România literară (1999 – 2000).
România Mare (1993 - 2000).
Tribuna (2000).

III. Dicționare, enciclopedii, culegeri

Almanahul România Mare, Editura Fundației Umaniste România Mare, București, 1996.
David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Editura Humanitas, București, 2000.
Enciclopedia de istorie a României, Editura Meronia, București, 2000.

IV. Lucrări generale

Achim, Viorel, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
Antoși, Sorin, *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode*, Editura Nemira, București, 1998.
Barbu, Daniel, *Firea românilor*, Editura Nemira, București, 2004.
Idem, *Politica pentru barbari*, Editura Nemira, București, 2005.
Behr, Edward, *Săruta mâna pe care nu o poți mușca. Românii și Ceaușeștii: investigarea unui blestem al istoriei*, Editura Humanitas, București, 1999.

- Boia, Lucian, *Doua secole de mitologie națională*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Idem, *România, țară de frontieră a Europei*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Boicu, Leonid, Nastasă, Lucian, (coord.), *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Iași, 1994.
- Botez, Mihai, *Românii despre ei înșiși. O cercetare de comunismologie prospectivă*, Editura Litera, București, 1992.
- Brzezinski, Zbigniew, *Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției*, Editura Diogene, București, 1995.
- Câmpeanu, Pavel, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Cesereanu, Ruxandra, *Imaginarul violent al românilor*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Chirovici, Eugen Ovidiu. *Spectacolul reformei văzut de la galerie. România, zece ani după...*, Editura Eficient, București, 1999.
- Cioroianu, Adrian, *Focul ascuns în piatră. Despre istori, memorie și alte vanități contemporane*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002.
- Dăianu, Daniel, Vrânceanu, Radu, *România și Uniunea Europeană. Inflație, balanță de plăți, creștere economică*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- De Groff, Jan, Lauwers, Gracienne, (eds.), *Cultural and Educational Rights in the Enlarged Europe*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2005.
- Deletant, Dennis, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și dizidență în România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Idem, *România sub regimul România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 1997.
- Drăgan, Iosif Constantin, *Istoria românilor*, Editura Europa Nova, București, 1993.
- Dungaciu, Dan, *Cine suntem noi?*, Editura Cartier, Chișinău, 2009.
- Durand, Jean-Dominique, *Europa democrației creștine*, Institutul European Iași, 2004.
- Evoluția politicii externe a Republicii Moldova (1998-2008)*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2009.

- Frigioiu, Nicolae, *Politologie și doctrine politice*, Editura Comunicare.ro, București, 2005.
- Gabanyi, Anneli Ute, *Cultul lui Ceaușescu*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- Hitchins, Keith, *Mit și realitate în istoriografia românească*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1999.
- Judt, Tony, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Editura Polirom, Iași, 2008.
- Levy, Robert, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Liiceanu, Gabriel, *Apel către lichele*, Ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2005.
- Marin, Dinu, *Criza reformei. Eu sunt român?*, Editura Economică, București, 1999.
- Marino, Adrian, *Cenzura în România. Schiță istorică introductivă*, Editura Aius, Craiova, 2000.
- Idem, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Editura Polirom, Iași, 1995.
- Maritain, Jacques, *Creștinism și democrație*, Editura Crater, București, 1999.
- Mitu, Sorin, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Editura Polirom, Iași, 2006.
- Momoc, Antonio, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Școala gustiană între carlism și legionarism*, Editura Curtea Veche, București, 2013.
- Mungiu-Pippidi, Alina, *Politica după comunism. Structură, cultură și psihologie politică*, Editura Humanitas, București, 2002.
- Idem, *Românii după 1989. Istoria unei neînțelegeri*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Năstase, Adrian, *Bătălia pentru viitor*, Editura New Open Media, București, 2000.
- Ornea, Z., *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 2002.
- Portocală, Radu, *România – autopsia unei lovituri de stat – în țara în care a triumfat minciuna*, Editura Agora Timișoreană și Editura Continent, 1991.
- Preda, Cristian, *Modernitatea politică și românismul*, Editura Nemira, București, 1998.
- Idem, *Tranziție, liberalism și națiune*, Editura Nemira, București, 2001.
- Prost, Henri, *Destinul României (1918-1954)*, Editura Compania, București, 2006.
- Rateș, Nestor, *România: revoluția încâlcită*, Editura Litera, București, 1994.

- Rațiu, Ion, *România de astăzi. Comunism sau independență?*, Editura Condor, București, 1990.
- Schiferneț, Constantin, *Europeneizarea societății românești și mass-media*, Editura Comunicare.ro, București, 2011.
- Severin, Adrian, *Lacrimile dimineții. Slăbiciunile guvernului Roman*, Editura Scripta, București, 1995.
- Solomovici, Teșu, *Securitatea și evreii. Despre călăi și despre victime*, Editura Ziua, București, 2003.
- Stan, Vasile, *România și eșecul campaniei pentru Vest*, Editura Universității din București, 1999.
- Starea națiunii: 1918-1996. Concluzii și opțiuni pentru România de mâine, pentru viitorul poporului român*, Editura Fundației România de Mâine, București, 1996.
- Ștefănescu, Domnița, *Cinci ani din istoria României*, Editura Mașina de Scris, București, 1995.
- Tănase, Stelian, *Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste*, Editura Humanitas, București, 1992.
- Idem, *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Teodorescu, Filip, *Un risc asumat. Timișoara – decembrie 1989*, Editura Viitorul Românesc, București, 1992.
- Tismăneanu, Vladimir, *Fantasmele salvării*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Idem, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995.
- Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Idem, *Socialismul, ce a fost și ce urmează*, Institutul European, Iași, 2003.
- Idem, *Viața politică a trupurilor moarte. Reînhumări și schimbări postsocialiste*, Editura Vremea, București, 2006, p. 115-116.
- Vincent, Andrew, *Modern Political Ideologies*, Third Edition, Wiley-Blackwell, 2010.
- Vosganian, Varujan, *Contradicții ale tranziției la economia de piață*, Editura Expert, București, 1994.
- Zăpârțan, Liviu Petru, *Doctrine politice*, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1994.

V. Lucrări de specialitate (cărți)

- Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, Verso, London and New York, 1991.
- Andreescu, Gabriel, *Extremismul de dreapta în România*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj Napoca, 2003.
- Idem, *Națiuni și minorități*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Idem, *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000. Jurnal tematic*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Băcescu, Angela, *România '89 - Din nou în calea năvălirilor barbare*, Editura Tempus, București, 1995.
- Benjamin, Lya, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România 1940-1944. Studii*, Editura Hasefer, București, 2001.
- Billing, Michael, *Banal Nationalism*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2004.
- Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 2005.
- Bria, Ion, *Ortodoxia în Europa. Locul spiritualității române*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1995.
- Bură, Ioan, *Din istoria Bisericii Ortodoxe Române a anilor 1945-1989. Evidențe și realități din viața acesteia*, Editura Ramidia, București, 1994.
- Carp, Matatias, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România, 1940-1944*, Editura Diogene, București, 1996.
- Cernăianu, Călin L., *Recurs Eminescu. Suprimarea gazetarului*, Editura Semnele Timpului, București, 2000.
- Ciachir, Dan, *Cronica ortodoxă*, vol. I-III, Editura Timpul, Iași, 1994-1999.
- Idem, *Ofensiva ortodoxă*, Editura Anastasia, București, 2002.
- Cobianu-Băcanu, Maria, *S.O.S. – românii din Covasna și Harghita*, Editura Petru Maior, Târgu Mureș, 1998.
- Codrescu, Răzvan, *De la Eminescu la Petre Țuțea. Pentru un model paideic al dreptei românești*, Editura Anastasia, București, 2000.
- Idem, *Spiritul Dreptei. Între tradiție și actualitate*, Editura Anastasia, București, 1997.
- Coja, Ion, *Marele manipulator și asasinarea lui Culianu, Ceaușescu, Iorga*, Editura Miracol, București, 1999.

- Coman, Constantin, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Editura Bizantină, București, 1995.
- Damșa, Teodor, *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*, Editura de Vest, Timișoara, 1994.
- Deletant, Dennis, *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său 1940-1944*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Dobrinescu, Valeriu Florin, *Plata și răsplata istoriei. Ion Antonescu și războiul de reîntregire a neamului*, Editura Vrantop, Focșani, 1997.
- Dragoș, Z., *Mărturii tragice: Harghita, Covasna, Târgu Mureș (decembrie 1989-martie 1990)*, Editura Rai, București, 1995.
- Drăgan, Iosif Constantin, *Antonescu, mareșalul României și războaiele de reîntregire*, Fundația Europeană Drăgan, București, 1991.
- Enache, George, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, Editura Nemira, București, 2005.
- Fox, Richard G. (ed.), *Nationalist Ideologies And The Production Of National Cultures*, American Anthropological Association, New York, 1990.
- Gallagher, Tom, *Democrație și naționalism în România 1989-1998*, Editura All, București, 1999.
- Idem, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, Editura Humanitas, București, 2004.
- Gellner, Ernest, *Națiuni și naționalism*, Editura Antet, Oradea, 1997.
- Gerrits, Andre W. M., *Nationalism and Political Change in Post-Communist Europe*, Nederlands Institute of International Relations „Clingendael”, Hague, 1992.
- Gheorghe, Ion, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu*, Editura Machiavelli, București, 1996.
- Gillet, Olivier, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, Editura Compania, București, 2001.
- Girardet, Raul, *Naționalism și națiune*, Editura Institutul European, Iași, 2003.
- Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, 1992.
- Hermet, Guy, *Istoria națiunilor și naționalismului în Europa*, Editura Institutul European, Iași, 1997.
- Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Second Edition, Cambridge University Press, 1991.

- Ioanid, Radu, *Evreii sub regimul Antonescu*, Editura Hasefer, București, 1997.
- Kamusella, Tomasz, Jaskulowski, Krzysztof, (ed.), *Nationalism Across the Globe. Vol. 1 – Nationalism Today*, Peter Lang AG, International Academic Publishers, Bern, 2009.
- Kedourie, Elie, *Nationalism*, Fourth Expanded Edition, Blackwell Publishers, Oxford, 1993.
- Kellas, James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, St.Martin's Press, New York, 1991.
- Kohn, Hans, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, Second Printing, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2008.
- Lăcătușu, Ioan, *Tendențe de enclavizare a unui spațiu românesc: Covasna – Harghita*, Editura România pur și simplu, București, 2004.
- Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, Editura Humanitas, București, 1998.
- Magyari-Vincze, Enikő, *Antropologia politicii identitare naționaliste*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj Napoca, 1997.
- Mann, Michael, *A Political Theory of Nationalism and its Excesses*, Seminar - Center for Advanced Study in the Social Science, Juan March Institute, Madrid, 1994.
- Meyendorff, Jean, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, Editura Anastasia, București, 1996.
- Micu, Radu Dorin, *Pentru o ortodoxie realistă: dialoguri cu Dan Ciachir*, Editura Anastasia, București, 2002.
- Nedei, George, *Imperialismul catolic. O nouă ofensivă anti-românească*, Editura Clio, București, 1993.
- Nicoară, Simona, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Editura Accent, Cluj Napoca, 2002.
- Oișteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română*, Ediția a III-a, Editura Polirom, Iași, 2012.
- Pons, Emmanuelle, *Țigani din România. O minoritate în tranziție*, Editura Compania, București, 1999.
- Pușcaș, Vasile, *Central Europe since 1989. Concepts and Developments*, Dacia Publishing House, Cluj Napoca, 2000.

- Idem, *Pulsul istoriei în Europa Centrală. Studii, articole, comentarii, interviuri*, Editura Sincron, Cluj Napoca, 1998.
- Raport final - Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România*, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Editura Polirom, Iași, 2005.
- Romanescu, Traian, *Marea conspirație evreiască*, Editura Logos, București, 1997.
- Rotaru, Jipa, Burcin, Octavian, *Mareșalul Antonescu la Odessa. Grandoarea și amărăciunea unei victorii*, Editura Paideia, București, 1999.
- Roth, Andrei, *Naționalism sau democratism?*, Editura Pro Europa, Târgu Mureș, 1999.
- Sabourin, Paul, *Naționalismele europene*, Editura Institutul European, Iași, 1999.
- Saucă, Alexandru, *K.G.B.-ul și revoluția română. Intensificarea ofensivei forțelor antiromânești*, Editura Miracol, București, 1994.
- Shafir, Michael, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările post-comuniste din Europa Centrală și de Est*, Editura Polirom, Iași, 2002.
- Smith, Anthony D., *National Identity*, Penguin Books, London, 1991.
- Stăniloaiu, Dumitru, *Națiune și creștinism*, Editura Elion, București, 2003.
- Strejnicu, Flor, *Mișcarea Legionară și evreii*, Editura Imago, Sibiu, 1996.
- Idem, *Creștinismul Mișcării Legionare*, Editura Imago, Sibiu, 2000.
- Sugar, Peter, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Editura Curtea Veche, București, 2002.
- Șandru, Ilie, *Sub cumpăna veacurilor*, Editura Petru Maior, Târgu Mureș, 1995.
- Theodoru, Radu, *Hungarismul, astăzi. Paranoia unui focar de instabilitate din centrul Europei*, Bravo Press, București, 1996.
- Idem, *Nazismul sionist*, Editura Miracol, București, 2000.
- Idem, *România ca o pradă*, Editura Alma, Craiova, 1997.
- Idem, *Urmașii lui Attila*, Editura Miracol, București, 1999.
- Țurlea, Petre, *Falși martiri maghiari pe pământ românesc*, Editura Bravo Press, București, 1996.
- Urzică, Mihai, *Biserica și viermii cei neadormiți, sau cum lucrează în lume „taina fărădelegii”*, Editura Anastasia, București, 1998.
- Văidean, Mihai-Romulus, *Relațiile româno-ungare în contextul integrării în structurile europene și euroatlantice: 1989-2010*, Editura Lumen, Iași, 2011.

Voicu, George, *Teme antisemite în discursul public*, Editura Ars Docendi, București, 2000.

Idem, *Zei cei răi. Cultura conspirației în România post-comunistă*, Editura Polirom, Iași, 2000.

Volovici, Leon, *Ideologia naționalistă și «problema evreiască» în România anilor '30*, Editura Humanitas, București, 1995.

VI. Studii și articole

Andreescu, Gabriel, „Interes național, profit intelectual”, în Gabriel Andreescu (coord.), *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*, Editura Polirom, Iași, 1996.

Ibidem, „Octavian Paler, Alexandru Paleologu și spinoasa problemă a naționalismului”, în Gabriel Andreescu (coord.), *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*, Editura Polirom, Iași, 1996.

Alexa, Ștefan, „Al VII-lea Congres Panelen”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CVIII, nr. 7-10, iulie-octombrie 1990.

Baconsky, Teodor, „După vizita Papei”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CXVII, nr. 1-6, ianuarie-iunie 1999.

Banu, Florian, „Prezența minoritarilor evrei în structurile Securității – între mit și realitate”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, Editura Technomedia, Sibiu, 2008.

Bara, George, „Cine a compromis naționalismul românesc după 1989? Partea II”, în www.napocanews.ro/2010/03/cine-a-compromis-nationalismul-romanesc-dupa-1989-partea-ii.html; data accesării: 18.03.2011.

Bădescu, Valentin, „Seminar internațional pentru studenții teologi din Europa de Est”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CIX, nr. 7-9, iulie-septembrie 1991, București.

Bălan, Dinu, „Etnie, etnicitate, națiune și naționalism: câteva precizări terminologice”, în *Codrul Cosminului*, nr. 12, 2006, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

Bernea, Horea, „Vizita Papei”, în *Dilema*, anul VI, nr. 326, 7-13 mai 1999.

Boia, Lucian, „Destinul mare al unei țări mici”, în *Miturile comunismului românesc*, vol. II, Editura Universității, București, 1997.

- Idem, „Elemente de mitologie românească (secolele XIX-XX)”, în *Mituri istorice românești*, Editura Universității, București, 1995.
- Idem, „Minorities in Southeastern Europe: Legacies of the Past”, în Wim van Meurs (ed.), *Beyond EU enlargement, volume 2. The Agenda of Stabilisation for Southeastern Europe*, Bertelsmann Foundation Publishers, Gütersloh, 2001.
- Idem, „Mitologie comunistă în versiune românească”, în Chantal Delsol, Michel Maslowski, Joanna Nowicki, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Editura Cartier, București, 2003.
- Boț, Ioana, „Mihai Eminescu (1850-1889), un mit cultural”, în Chantal Delsol, Michel Maslowski, Joanna Nowicki, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Editura Cartier, București, 2003.
- Bușe, Ionel, „Miturile românești ale originilor și imaginarul politic”, în Chantal Delsol, Michel Maslowski, Joanna Nowicki, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Editura Cartier, București, 2003.
- Buzatu, Gh, Ciucanu, Corneliu, „Mișcarea Legionară: istorie și istoriografie”, în Corneliu Ciucanu, *Dreapta politică românească: politică și ideologie: 1919 – 1941*, Editura Mica Valahie, București, 2009.
- Calciu, Gheorghe, „Martin Luther și evreii. O lucrare aproape necunoscută a lui Martin Luther: «Von den Juden und ihren Lügen»”, în *Puncte cardinale*, anul V, nr. 9/57, septembrie 1995.
- Calhoun, Craig, „Nationalism and Ethnicity”, în *Annual Review of Sociology*, Volume 19 (1993), Columbia University Press, New York.
- Câmpeanu, Virginia, „Valurile europene – costuri pentru cine, beneficii când?”, în *Un concept românesc românesc privind viitorul Uniunii Europene*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Cerna, Silviu, „Gândirea economică românească în perioada postcomunistă”, în *Academica*, Academia Română, nr. 4-5, aprilie-mai 2012, Anul XXII, 258-259.
- Cesereanu, Ruxandra, „Decembrie '89 și teoria conspirației (I)”, în *Observator cultural*, Nr. 245 – 2 noiembrie 2004.
- Cobianu-Bacanu, Maria, „Factori de conservare a identității etnice românești în județele Covasna și Harghita”, în *Angustia*, 1 (1996).

- Codrescu, Răzvan, „Cine se teme de naționalism”, în *Puncte cardinale*, anul I, nr. 1, ianuarie 1999.
- Idem, „Lecția americană”, în *Puncte cardinale*, anul IX, nr. 7/103, iulie 1999.
- Idem, „Nici printre evrei n-a lipsit admirația față de Codreanu!”, în *Puncte cardinale*, anul VII, nr. 8/80, august 1997.
- Constantinescu, Gabriel, „«Dogma capitală» a «Noii Ordini Mondiale»”, în *Puncte cardinale*, anul VIII, nr. 4/88, aprilie 1998.
- Crivăț-Vasile, Adolf Marian, „Necesitatea unei viziuni de dreapta și perspectivele realizării ei în noul context românesc”, în *Puncte cardinale*, anul IV, nr. 7/43, iulie 1994.
- Curelaru, Mihai, Nastas, Dorin, Puzdriac, Camelia, „Integrare europeană și identitatea religioasă”, în Adrian Neculau (coord.), *Noi și Europa*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- David, P. I., „75 de ani de la Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Participarea Preafericitului Părinte Patriarh Teoctist la festivitățile de la Alba Iulia”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CXI, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1993, București.
- Idem, „Unitatea ortodoxiei și respectul pentru popoarele ei”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, anul XLV, nr. 1-2, ianuarie-iunie 1993, București.
- Deletant, Dennis, „Rewriting the Past: Trends in the Contemporary Romanian Historiography”, în Dennis Deletant, Maurice Pearton, *Romania Observed. Studies in Contemporary Romanian History*, Enciclopaedic Publishing House, Bucharest, 1998.
- Dragoman, Dragoș, „Naționalism și multiculturalism într-o comunitate urbană. Sibiu – capitală culturală europeană în 2007”, în *Romanian Political Science Review*, Vol. VIII, Nr. 3, 2008.
- Drulă, Leonard, „Ion Antonescu și Mihai I: între istorie și politică”, în *Mituri istorice românești*, Editura Universității București, 1995.
- Dumitrescu, Alexandru, „Argumente pentru o educație religioasă în școala românească contemporană”, în *Biserica Ortodoxă. Revista Sfintei Episcopii a Alexandriei și Teleormanului*, anul II, nr. 2, iulie-decembrie 2000, Editura „Biserica Ortodoxă”, Alexandria.
- Dumitrescu, Sorin, „Balconul luminat”, în 22, Anul I, 20 iulie 1990.

- Dungaciu, Dan, „East and West and the «Mirror of Nature». Nationalism in West and East Europe – Essentially Different?”, în *A Decade of Transformation*, IWM Junior Visiting Fellows Conferences, Vol. VIII / 3, Vienna, 1999.
- Gavrilă, Ion, „Vizita Sanctității Sale, Papa Ioan Paul al-II-lea în România (7-9 mai 1999)”, în *Renașterea. Publicația de spiritualitate creștină a Sfintei Episcopii a Râmnicului*, Anul X, Serie nouă, nr. 2, aprilie-iunie 1999, Râmnicu Vâlcea.
- Gabany, Anneli Ute, Zamfirescu, Elena, „Romania”, în Werner Wiedenfeld (ed.), *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union. Problems and Aspects of Integration*, vol. II, Bertelsmann Foundation Publishers, Gütersloh, 1996.
- Grigurcu, Gheorghe, „Rădulescu-Motru a avut dreptate”, în *România literară*, Anul XXXII, nr. 1, 13 – 19 ianuarie 1999.
- Huzum, Eugen, „Ce este multiculturalismul?”, în Ana Gugiuman (coord), *Idei si valori perene în științele socio-umane. Studii și cercetări*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009.
- Ion, Remus Andrei, „O manifestare tinerească cu profunde înțelesuri creștine și naționale: «Drumul Crucii»”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CX, nr. 1-3, ianuarie-martie 1992, București.
- Ioniță, Alexandru M., „Etnicul și cultura în activitatea Bisericii Ortodoxe Române”, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul I, Nr. 1, iulie-decembrie 1997, Editura Europolis, Constanța.
- Iorgulescu, Constantin, „Dimensiunea transcendentă a politicului (III): Mișcarea Legionară”, în *Puncte cardinale*, anul IV, nr. 12/48, decembrie 1994.
- Leca, Jean, „Despre ce vorbim”, în Serge Cordillier, Elisabeth Poisson (coord.), *Națiuni și naționalisme*, Editura Corint, București, 2002.
- Litiu, Gheorghe, „Biserica Ortodoxă Română, de la Biserică dominantă la națională”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CXVIII, nr. 7-12, iulie-decembrie 2000.
- Loghin, Georgeta Lăcrămioara, „Cetățeanul român – un sprijin sau un obstacol în calea integrării României în Uniunea Europeană”, în *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Maci, Mihai, „Intelectualii și puterea” în <http://www.contributors.ro/cultura/intelectualii-si-puterea>; data accesării: 18.05.2013.

- Manda, Cezar Corneliu, „Autonomia locală și protecția juridică a drepturilor minorităților naționale în România – explicații și delimitări conceptuale”, în *Revista Transilvană de Științe Administrative*, nr. 1 (28) / 2011.
- Manolescu, Nicolae, „Cultul lui Eminescu”, în *România literară*, Anul XXXII, nr. 1, 13 – 19 ianuarie 1999.
- Marga, Andrei, „Disocieri privind naționalismul”, în *Polis*, nr. 2 / 1994.
- Marinica, Mihai, „Apologia dreptei credințe”, în *Gândirea*, Serie nouă, Anul II, Nr. 2 / 1993.
- Marino, Adrian, „The Difficulties of the European Integration”, în Ovidiu Pecican (ed.), *Romania and the European Integration*, European Studies Foundation Publishing House, Cluj Napoca, 1999.
- Mătieș, Mihai, Năstase, Dorina, *Contribuția României la arhitectura modernă de securitate a UE. Necesitățile de adaptare internă a României pentru aderarea la UE*, în *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Micu, Janina, „Integrarea socială a rromilor” în *Etnosfera*, Centrul European de Studii în Probleme Etnice, București, nr. 1, 2009.
- Mihăieș, Mircea, „Bilanț (la mâini și la picioare)”, în *România literară*, Anul XXXII, nr. 1, 13 – 19 ianuarie 1999.
- Moisă, Sorin, „Proiectul european: o viziune românească”, în *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Moldoveanu, Ioan, „Ortodoxia, factor de regres?”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, Anul LI, nr. 1-2, ianuarie-iunie 2000, București.
- Nastasă, Lucian, „Evreii din România între toleranță și intoleranță în primul deceniu al regimului comunist”, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. III, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006, vol. I, Sibiu, 2006.
- Năstase, Dorina, „Secularizare și religie în integrarea europeană. Bisericele majoritare est-europene împotriva statului laic vest-european”, în *Cruciada a-IV-a și implicațiile ei. De la schismă la unificarea europeană*, Caiet de Conferință, Centrul de Studii Transilvane & Institutul de Studii Internaționale, Cluj Napoca, mai 2004.

- Neamțu, Mihai George, „Apelul unui licean către «oastea naționalistă»”, în *Puncte cardinale*, anul V, nr. 1/49, ianuarie 1995.
- Nicoară, Simona, „O perspectivă istorico-antropologică despre națiune și naționalism”, în *Caiete de antropologie istorică*, anul I, nr. 1, ianuarie-iunie 2002, Cluj Napoca.
- Novacovschi, Răzvan, „Participarea delegației Bisericii Ortodoxe Române la a zecea Adunare generală a Conferinței Bisericilor Europene, Praga, 1-11 septembrie 1992”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1992, București.
- Onișoru, Gheorghe, „Evreii și problemele României «democrat-populare»”, în *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, III, 1998.
- Ornea, Z., „Un doctrinar legionar de azi”, în *România literară*, Anul XXXIII, nr. 37, 20 – 26 septembrie 2000.
- Papacostea, Șerban, „Captive Clio. Romanian Historiography under Communist Rules”, în *European History Quarterly*, vol. 26 (1996).
- Pavel, Dan, „Neolegionarismul și reînvierea societății civile”, în www.corectnews.com/politics/opinii/neolegionarismul-si-reinvierea-societatii-civile; data accesării: 25.11.2010.
- Păcurariu, Mircea, „Pagini de istorie bisericească”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CVIII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1990, București.
- Păiușan, Cristina, „The Emigration of Jews from Romania. 1948-1967”, în *Arhivele totalitarismului*, X, 2002, nr. 1-2.
- Păun, Laura, Dobrot, Gabriela, Pâslaru, Dragoș, „«A adera sau a nu adera?» Un dialog cu doi actori: Uniunea Europeană și România”, în *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Petrescu, Dragoș, „400.000 de spirite creatoare. Cântarea României sau stalinismul național în festival”, în *Miturile comunismului românesc*, vol. II, Editura Universității, București, 1997, p. 117-118.
- Pippidi, Andrei, „Miturile trecutului – răspântia prezentului”, în *Xenopoliana*, 1993, 1, nr. 1-4.
- Pomenește, George, „Rolul Bisericii Ortodoxe Române în păstrarea identității culturale și a tradițiilor în comunitatea locală, în perspectiva integrării europene”, în *Prea*

Sfințitul Gherasim, Episcopul Râmnicului, la 90 de ani, Editura Adrianso, Râmnicu Vâlcea, 2004.

- Popescu, Mihail, „Clerul ortodox și responsabilitatea moral-politică a laicilor în societate”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, Anul LI, nr. 3-4, iulie-decembrie 2000, București.
- Popovici, Iustin, „De la arianismul lui Arie până la arianismul european modern”, în *Gândirea*, Serie Nouă, Nr. 3 / 1993, Sibiu.
- Preda, Radu, „Cultura dialogului, sau despre o altă relație Biserică-stat”, în *Nostalgia Europei. Volum în onoarea lui Alexandru Paleologu*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- Idem, „Iarăși ecumenism!”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, anul XLVI, nr. 2-3, aprilie-septembrie 1994, București.
- Idem, „Ortodoxie și europenism”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, anul XLVIII, nr. 1-2, ianuarie-iunie 1996, București.
- Pușcaș Vasile, (coord.), „Romania and the european Integration”, în Vasile Popa, Corneliu C. Popeti (ed.), *European Paradigms*, Propeller-Verlang, Berlin, 2000.
- Sămărghițan, Călin, „Ortodoxie, naționalism și cultură în România sfârșitului de mileniu”, în *Gândirea*, Serie Nouă, Anul IX, Nr. 1-3 / 2000.
- Shnirelman, Victor A., „An Etno-Nationalistic Myth : General Features”, în *Xenopolitana*, anul V, 1997, nr. 1-4, Iași.
- Simuț, Ion, „Putea fi Bлага legionar”, în *România literară*, Anul XXXIX, nr. 6, 16 – 22 februarie 2007.
- Spanache, Florin, „Prozelitismul contemporan. Cauze sociale. Probleme fundamentale ale societății românești”, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Nul IV, nr. 7, iulie-decembrie 2000, Editura Europolis, Constanța.
- Sporiș, Mihai, „Satul românesc între globalizare și universalitate”, în *Prea Sfințitul Gherasim, Episcopul Râmnicului, la 90 de ani*, loc. cit., 2004.
- Stoina, Liviu, „Sub semnul comuniunii frățești. Vizita în Ungaria a Prea Fericitului Părinte Patriarh Teoctist: 16-18 octombrie 1994”, în *Biserica ortodoxă română*, anul CXII, nr. 7-12, iulie-decembrie 1994, București.
- Stoleru, Nicolae, „Ortodoxia – temeinicia tradiției și identitate spirituală a neamului”, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul I, nr. 1, iulie-decembrie 1997, Editura Europolis, Constanța.

- Șișcanu, Ion, „Aspecte ale moldovenismului românofob în spațiul românesc”, în *200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Țarist: Consecințele raptului teritorial pentru românii basarabeni*, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” Cahul, 2012.
- Ștefan, Bruno, „Secuii și românii – evoluția unei neînțelegeri”, în *Dimensiunile urii interetnice în secuime*, Editura BCS, București, 2001.
- Ștefan-Scalat, Laurențiu, „Partidul România Mare. Un profil doctrinar”, în *Sfera Politicii*, Anul VII, 1999, nr. 67.
- Teoctist, Patriarhul României, „Oastea cea iubitoare de Hristos”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CXV, Nr. 1-6, ianuarie-iunie, 1997.
- Idem, „Sub harul binecuvântării și înnoirii”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CXV, nr. 1-6, ianuarie-iunie 1997, București.
- Idem, „Vie recunoștință întregitorilor neamului”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CX, nr. 4-6, aprilie-iunie 1992, București.
- Tilly, Charles, „States and nationalism in Europe 1492-1992”, în *Theory and Society*, Vol. 23, No. 1 (Feb. 1994).
- Trandafiroiu, Ruxandra, „Integration and Nationalism – a Symbolic Reconfiguration of Europe”, în Ovidiu Pecican (ed.), *Romania and the European Integration*, European Studies Foundation Publishing House, Cluj Napoca, 1999.
- Țărău, Liviu, „Instaurarea comunismului în România și evreii”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”*. *Series Historica*, XXXV, 1996.
- Ulici, Laurențiu, „Național și european – addenda la o polemică”, în Gabriel Andreescu (coord.), *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Vasilescu, Adolf, „Iarba verde de acasă...”, în *Puncte cardinale*, anul VII, nr. 5/77, mai 1997.
- Verzan, Sabin, „Eveniment istoric la Patriarhia Română: reactivarea Mitropoliei Basarabiei, autonomă și de stil vechi”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul CX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1992, București.
- Vizirescu, Pan M., „Asaltul asupra Bisericii noastre”, în *Gândirea*, Serie Nouă, Anul IV, Nr. 1-2 / 1995.
- Idem, „Biserica, ocrotitoarea noastră”, în *Gândirea*, Serie Nouă, anul V, nr. 5-6 / 1996.

Zimbreanu, Andrei, „Necesara despărțire a apelor”, în *Puncte cardinale*, anul III, nr. 1/25, ianuarie 1993.

Zub, Alexandru, „Din avatarurile naționalismului”, în *Xenopolitana*, anul V, 1997, nr. 1-4, Iași.

VII. Surse online

www.acum.tv/articol/9131; data accesării: 02.12.2013.

www.adevarul.ro/news/eveniment/secretele-mineriadei-Tiganii-mineriada-pogromul-1990-1_50bd3e037c42d5a663c8e8f0/index.html; data accesării: 03.08.2010.

www.agerpres.ro/media/index.php/life/item/155457-Alegerile-parlamentare-din-26-noiembrie-2000.html; data accesării: 10.11.2012.

www.art-emis.ro/analize/621-ex-rege-mihai-go-home.html; data accesării: 16.10.2012.

www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=15235&Language=EN; data accesării: 17.09.2013.

www.badpolitics.ro/evreii-conduc-lumea-vioarel-roman; data accesării: 12.08.2013.

www.books.sipri.org/files/RR/SIPRIIRR05.pdf; data accesării: 29.12.2012.

www.businessday.ro/01/2010/noi-nu-ne-vindem-tara; data accesării: 28.01.2010.

www.ccr.ro/constitutia-romaniei-1991; data accesării: 19.01.2013.

www.certitudinea.ro/articole/de-la-lume-adunate/view/teoria-conspiraTiei-reimpartirea-europei-si-a-romaniei; data accesării: 05.03.2013.

www.criticatac.ro/8355/piata-universitatii-1990-colaj; data accesării: 06.11.2012.

www.cronicaromana.ro/2013/09/06/vadim-tudor-un-privilegiat-al-regimului-comunist; data accesării: 06.09.2013.

www.dntb.ro/sfera/67/mineriade-3.html; data accesării: 12.10.2013.

www.divers.ro/focus_ro?func=viewSubmission&sid=3733&wid=37452; data accesării: 14.04.2014.

www.divers.ro/focus_ro?wid=37452&func=viewSubmission&sid=2217; data accesării: 07.06.2013.

www.eastchance.com/uni.asp?id=5358; data accesării: 19.02.2012.

www.edrc.ro/docs/docs/extremism_ro/IntregulVolum.pdf; data accesării: 12.05.2013.

www.epa.oszk.hu/00200/00278/00005/c000103.html; data accesării: 20.01.2007.

www.epochtimes-romania.com/news/nationalismul-economic-al-bratienilor-si-politica-prin-noi-insine-la-fel-de-actuale---178060; data accesării: 05.01.2013.

www.etnosfera.ro/pdf/2009/1/02.pdf; data accesării: 20.09.2013.

www.europenizare.ro/imagini/Europenizarea.pdf; data accesării: 29.05.2013.

www.evz.ro/detalii/stiri/adevarul-despre-cele-trei-zile-blestemate-689169.html; data accesării: 07.06.2013.

www.evz.ro/detalii/stiri/doua-vieti-infirme-la-15-ani-dupa-martie-90-689363.html; data accesării: 07.06.2013.

www.evz.ro/ministrul-andrei-marga-respinge-categoric-infiintarea-universitatii-maghiare-la-cluj-606189.html; data accesării: 14.04.2014.

www.evz.ro/detalii/stiri/romania-nu-va-mai-semna-tratate-de-baza-cu-niciun-stat-931740.html; data accesării: 23.10.2012.

www.fgmanu.ro/Istorie/articol132; data accesării: 15.03.2013.

www.gandul.info/magazin/bustul-lui-ion-antonescu-n-a-rezistat-decat-sase-ani-866960; data accesării: 19.05.2012.

www.horiasima.ro/?p=108; data accesării: 20.09.2012.

www.humanitas.ro/humanitas/politice-0; data accesării: 11.04.2013.

www.ioanscurtu.ro/nicolae-ceausescu-ungaria-a-devenit-centrul-celor-mai-reactionare-cercuri-din-europa; data accesării: 30.04.2013.

www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf; data accesării: 31.10.2013.

www.insse.ro/cms/files/rpl2002rezgen1/14.pdf; data accesării: 14.11.2012.

www.insulaserpilor.info/MareaTradare.asp; data accesării: 07.06.2013.

www.jurnalul.ro/scinteia/special/marturii-despre-ultima-vizita-a-lui-ceausescu-la-moscova-529262.html; data accesării: 05.12.2012.

www.liberalism.ro/wordpress/index.php/2007/10/03/bor-statul-si-natiunea-perpetuand-pactul-faustic; data accesării: în 06.01.2008

www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1994_57.pdf; data accesării: 24.12.2012.

www.miscarea.net/ethos14.html; data accesării: 18.04.2014.

www.miscarea-legionara.net/doc_Ordin_raspuns_10.html - data accesării: 22.12.2013.

www.modernism.ro/2011/04/05/dezbatere-manifestari-nationaliste-in-piata-universitatii-1990; data accesării: 24.10.2013.

www.nationalismproject.org/what/greenfeld.htm; data accesării: 24.12.2012.

www.nouadreapta.org/actiuni_prezentare.php?idix=28; data accesării: 26.11.2010.

www.nouadreapta.org/obiective.php; data accesării: 26.11.2010.

[www.observatorcultural.ro/Decembrie-89-si-teoria-conspiratiei-\(I\)*articleID_12105-articles_details.html](http://www.observatorcultural.ro/Decembrie-89-si-teoria-conspiratiei-(I)*articleID_12105-articles_details.html); data accesării: 14.10.2009.

[www.observatorcultural.ro/Decembrie-89-si-teoria-conspiratiei-\(III\)*articleID_12273-articles_details.html](http://www.observatorcultural.ro/Decembrie-89-si-teoria-conspiratiei-(III)*articleID_12273-articles_details.html); data accesării: 24.08.2013.

www.observatorcultural.ro/Dezbaterea-privind-Holocaustul-in-Romania-poate-avea-loc-acum.-Interviu-cu-Radu-IOANID*articleID_9033-articles_details.html; data accesării: 28.10.2013.

www.observatorcultural.ro/Jocuri-politice-pe-tema-nationalitatii*articleID_3285-articles_details.html; data accesării: 28.10.2013.

www.politicaromaneasca.ro/uniunea_democrata_maghiara_din_romania-259; data accesării: 29.10.2012.

www.presidency.ro/?_RID=det&tb=date_arhiva&id=386&_PRID=arh; data accesării: 23.10.2012.

www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Ethnic_nationalism.html; data accesării: 24.12.2012.

www.provincia.ro/cikk_roman/c000103.html; data accesării: 20.01.2007.

www.razvan-codrescu.blogspot.ro/2012/06/antologia-punctelor-cardinale-ii.html; data accesării: 10.01.2012.

www.rft.ortodox.ro/2009_3_t/02-fm/03.htm; data accesării: 28.03.2013.

www.roaep.ro/ro/section.php?id=66&l2=73&l3=132&ids=30; data accesării: 23.03.2013.

www.romfest.org/rost/apr_mai2004/amfilohies.html; data accesării: 20.07.2007.

www.romlit.ro/evreul_real_i_evreul_imaginar; data accesării: 10.12.2012.

www.scribd.com/doc/12746341/Secuiei-si-romanii; data accesării: 18.01.2013.

www.scribgroup.com/educatie/sociologie/MENIREA-NATIONALISMULUI-Nation81955.php#_edn2; data accesării: 29.04.2013.

www.sferapoliticii.ro/sfera/pdf-1/Sfera_67.pdf; data accesării: 27.12.2013.

www.soros.ro/ro/program_articol.php?articol=107; data accesării: 19.04.2013.

www.student.ong.ro/nator.htm; data accesării: 18.07.2007.

www.tiuk.reea.net/fruntasu.html; data accesării: 21.01.2007.

www.tradecarp.com/euroregiunea-carpatica/istoric.html; data accesării: 12.01.2014.
www.ziarulnatiunea.ro/2013/03/10/despre-tinutul-secuiesc-scurta-rememorare; data
accesării: 17.04.2013.

VIII. Arhive TV

www.youtube.com/watch?v=6S6rwCobIBo; data accesării: 17.11.2012.
www.youtube.com/watch?v=cju110cwFPc; data accesării: 17.11.2012.
www.youtube.com/watch?v=EqUeKB1d63g; data accesării: 12.11.2012.
www.youtube.com/watch?v=HkL-Qgz5Px0; data accesării: 25.10.2012.
www.youtube.com/watch?v=KMMemMgZDzg; data accesării: 10.02.2013.
www.youtube.com/watch?v=LB18KRmR-Q8; data accesării: 11.09.2013.
www.youtube.com/watch?v=LcESWWdkVw; data accesării: 07.10.2013.
www.youtube.com/watch?v=mkwHlsy6vq0; data accesării: 21.11.2010.
www.youtube.com/watch?v=mxe3SnawI6M; data accesării: 11.11.2012.
www.youtube.com/watch?v=nDsxxvabIeqw; data accesării: 12.08.2011.
www.youtube.com/watch?v=NXpqBwNaavs; data accesării: 21.01.2010.
www.youtube.com/watch?v=nyfoBpZIQBM; data accesării: 29.01.2012.
www.youtube.com/watch?v=OveLI3OXsv8; data accesării: 20.12.2012.
www.youtube.com/watch?v=PMpoY6igUPE; data accesării: 09.06.2011.
www.youtube.com/watch?v=qpggsI1TDQQ; data accesării: 12.11.2012.
www.youtube.com/watch?v=RK0nM0pt4zM; data accesării: 01.06.2010.
www.youtube.com/watch?v=Uq0SH92Qe9Q; data accesării: 18.05.2012.
www.youtube.com/watch?v=VMwZsHqs5JM; data accesării: 15.01.2013.
www.youtube.com/watch?v=w2qb_IGLTEM; data accesării: 19.10.2012.
www.youtube.com/watch?v=z-jOopUdvTQ; data accesării: 15.03.2012.